

MASS – MEDIA

MASMEDIJIA I NASILJE

Mirko Mataušić

Okvirna tema ove „Četrnaeste katehetske zimske škole” je peta Božja zapovijed – „Ne ubij!” Tom su zapovijeđu obuhvaćeni svi čini koji mogu na bilo koji način naškoditi ljudskom životu. Promatrajući masmedije pod vidom te zapovijedi, bavimo se prikazivanjem agresivnih ili nasilnih čina u novinama, časopisima, na radiju, filmu te osobito na televiziji koja je najatraktivnija od svih masmedija.

U ČEMU JE PROBLEM?

Sama činjenica smrti pojavljuje se u masmedijima na različite načine, npr. u izvještajima o smrti poznatih i manje poznatih ljudi ili u običnim osmrtnicama. To je čin poštovanja i pije-teta prema pokojnicima. Tu nema problema. Isto tako nisu po sebi problematični izvještaji o prirodnim katastrofama, ratovima, prometnim nesrećama i sličnim događajima gdje bude mrtvih ili ranjenih. Pa i vijesti, izvještaji, slike i reportaže o pojavama kriminala, ubojstava, pljački, tučnjava i sličnog nisu problematični dok im se u masmedijima daje primjereno mjesto i prostor koji odgovara njihovoj stvarnoj važnosti. Jer uloga je masmedija da svoje čitaoce, gledaoce ili slušaoce (jednom riječju „primaocce” poruke) izvještava o pojavama koje su važne za njihovu dnevnu orijentaciju.

No problem nastaje onda kad se takve vijesti, slike i reportaže previše naglašuju, kad im se daje prvotno značenje ili se čak preuveličavaju zato da bi se privukla pažnja publike te da bi se na taj način prodalo što više primjeraka novina ili privuklo što više gledalaca pred mali ekran.

Najveći se problem pojavljuje oko fiktivnog nasilja koje se prikazuje u filmovima, televizijskim emisijama ili stripovima kao element zabave. To više nije informiranje o stvarnim događajima – pa makar bilo ponekad i iskrivljeno – nego se prikazivanjem ubojstava, tučnjavi, mučenja, automobilskih sudara i sličnih prizora podilazi publici i zabavlja je se na problematičan način. Pitanje je naime kako gledanje takvog nasilja djeluje na ljude, posebno na djecu koja često cijele sate provedu pred televizorom gledajući takve prizore.

NEKOLIKO ČINJENICA

Da se nasilje u ovom ili onom obliku trajno pojavljuje u masmedijima, ne bi zaista trebalo dokazivati. Jedino možda nismo svjesni u koliko se to mjeri pojavljuje. Zato evo nekoliko podataka.

Još je pedesetih godina u Americi ustanovljeno da se u 40% dječjih emisija prikazuju kriminalni delikti. Tijekom samo jednog tjedna u

dječjim programima su prikazana 852 teška delikta, od toga 167 ubojstva, brojni pokušaji ubojstva, pljačke, provale i slično.¹

Nedavno su izneseni podaci istraživanja televizijskih programa u SR Njemačkoj. Institut Media Control je od 1. do 31. listopada promatrao i analizirao 260 sati televizijskog programa. Kroz to vrijeme promatrači su registrirali 2.253 nasilna čina koji su ukupno trajali 15 sati, prosječno svakih 8 minuta jedan nasilan čin. Zabilježeno je 428 pljuski, 411 pucnjava, 73 karambolaže automobila, 54 uboda nožem itd... Gotovo ni jedna vrst emisija, osim reklama i programskih najava, nije bez nasilja. Tako se npr. u političkim magazinima na svaki sat trajanja prosječno pojavljuju 3,2 nasilna čina, u igranim filmovima 4,8, u vijestima 6, u krimićima i westernima 11, u crtanim filmovima, koje se smatra najbezazlenijom vrstom zabave, 16 nasilnih čina na sat, a u popularnim komedijama tipa „Stan i Olio” čak 27. Budući da nasilni čini u ove dvije posljednje vrste programa imaju komičnu ulogu, kažu neki da su zbog toga posebno opasni jer pridonose tome da nasilje dobiva karakteristiku nedužnosti i bezazlenosti.² Drugi opet smatraju da gledaoci tu vrst nasilja uopće ne doživljavaju kao nasilje nego kao šalu.³

ZAŠTO NASILJE?

To isto istraživanje pokazalo je da se najviše nasilja pojavljuje u predvečernjem programu, od 16 do 20 sati, zbog toga što se u to vrijeme emitiraju reklame. Da bi reklame gledalo što više ljudi treba ih uokviriti što atraktivnijim programom, a takav je onaj koji ima mnogo nasilja, npr. krimiserije, pustolovne i western serije.⁴

Očito je dakle da ljudi vole gledati nasilje. To su već vrlo rano primijetili izdavači bulevarskih i senzacionalističkih novina, pa se zajedno s pojavom masovnog visokotiražnog tiska javljaju na naslovnim stranama slike i naslovi debelim slovima koji najavljuju opis nekog zločina, nesreće, pobune, uličnog sukoba ili sličnog prizora. I danas se svjetske novine barem na Zapadu, koje dosežu najveće naklade, drže toga pravila. U nedostatku „krvavih” događaja donose se i druge vijesti, ali nasilje uvijek ima

prednost. U radnju nekog filma ili serije nasilje unosi elemenat napetosti a osim toga omogućava brzi rasplet radnje i hitro privođenje kraju, što je važno za kratke epizode serija u nastavcima.⁵

Nasilje je zanimljivo i zbog toga što nekako korespondira s agresivnim nagonom koji postoji u svakom čovjeku. I upravo zato nastaje pitanje: kakav utjecaj ima gledanje nasilja, posebno fiktivnog nasilja koje se prikazuje za zabavu, na ljudsko ponašanje u stvarnosti, posebno na ponašanje djece?

NASILJE U MASMEDIJIMA – ŠTETNO?

U prvi ćemo čas svi potvrdno odgovoriti na ovo pitanje i reći da je „konzumiranje” nasilja koje nam prikazuju masmediji štetno, osobito za djecu.

U ranom razdoblju istraživanja sredstava društvenog priopćivanja obično se smatralo da ona imaju veliki utjecaj na mišljenje, uvjerenje i ponašanje ljudi. To se djelomično povezivalo sa psihološkim smjerom behaviorizmom⁶ prema

¹ MALETZKE, G., *Psychologie der Massenkommunikation*, Hamburg, 1972, str. 63.

² *Multimedia*, 1986, br. 1, str. 12.

³ KUNCZIK, M., *Brutalität aus zweiter Hand*, Köln-Wien, 1978. Ova studija kratko prikazuje i kritički prosuđuje sva važnija istraživanja koja su provedena do 1978. godine, pa se i ovaj referat u velikoj mjeri na nju oslanja. Nije mi poznato da li se poslije toga pojavilo neko istraživanje koje bi u dosadašnju sliku mišljenja i teza unijelo neke nove momente.

⁴ U meni dostupnoj literaturi nisam naišao na neku analizu programa u našoj zemlji. No već na temelju nesistematskog praćenja programa može se reći da je kod nas struktura drukčija jer predvečernji program nije tako usredotočen na reklamu kao što je to slučaj u zapadnim zemljama. No što se tiče filmova i serija oni su u velikoj mjeri preuzeti sa Zapada, posebno iz Amerike. A i naši su filmovi i serije često rađeni na sličan način. Stoga rezultati istraživanja na Zapadu vrijede barem djelomično i za nas. A psihološke su zakonitosti kod ljudi posvuda iste. Pripremajući ovaj referat pregledao sam jedan svezak (br. 4, 1985.) YU STRIPA, Profil u izdanju „Dečje novine”, Gornji Milanovac. Svezak ima 48 stranica na kojima se u oko 120 crteža s tekstom prikazuje nasilje svake vrsti. Prosječno svaki drugi crtež prikazuje neki nasilni čin. Svezak je po sadržaju valjda namijenjen omladini.

⁵ *Usp. Multimedia*, 1986, br. 1, str. 5.

⁶ Od engl. behavior – ponašanje. Začetnik tog smjera je J. B. Watson (1878–1958).

kojem bi psihološko istraživanje trebalo ograničiti na vanjsko promatranje životinjskog i ljudskog ponašanja, jer da se subjektivna iskustva ne mogu pravilno tumačiti i pogotovu ne prenositi na druge. Prema tom smjeru organizam na vanjske podražaje reagira istovjetno. Ako dakle primi podražaj za nasilje on će se nasilno i vladati. Takva i slična mišljenja su se zadržala do danas.

Kulturno-pesimistički i deterministički model djelotvornosti zastupan je već početkom stoljeća kad se tvrdilo da će gledanje šund-filmova omladinu matematičkom sigurnošću odvesti u podivljalost. Kasnije se tvrdilo da će zbog gledanja nasilja na televiziji podivljati cijelo društvo jer da se time kod mladeži razvija spremnost na kriminal i terorizam. Gledalac bi prema takvim mišljenjima bio uglavnom pasivan te u sebe prima sadržaje kao mekani vosak otiske tvrdih predmeta. Psiholog Heymann je tvrdio da gledanje televizije poživinčuje te kod djece „zahtijeva određene oblike slaboumnosti, posebno moralne slaboumnosti”.⁷

Kao logičan zaključak takvih razmišljanja javlja se želja i zahtjev da se cenzurom zabrani prikazivanje nasilja u masmedijima pa bi se onda time smanjilo i nasilje u stvarnosti. Zanimljivo je da su razmišljanja te vrsti vrlo stara. Već je Platon u svojoj „Državi” predvidio da bi čuvari reda trebali bdjeti nad piscima literarnih djela, priča i bajki, te isključiti sve ono što bi moglo djelovati negativno.

CENZURA – RJEŠENJE?

No pitanje je kamo bi nas cenzura odvela i gdje bi bile granice zabrane? Što bi se sve našlo na indeksu koji bi isključivao svako nasilje? Bajke koje su često pune opisa nasilnih čina? Vrhunska djela svjetske literature? Npr. starogrčki epovi „Ilijada” i „Odiseja” opisuju nasilne čine mnogo detaljnije nego suvremeni televizijski filmovi... U Shakespeara-ovim drama pozornica je na kraju često puna leševa. Ne bi li onda trebalo zabraniti i velike dijelove Biblije u kojima se opisuje nasilje? No, prilično je evidentno da se Bibliju ne može okriviti za nasilje koje su tijekom povijesti počinili njezini čitatelji.

Neki su takvom evidentnošću pokušali i znanstveno argumentirati. Tako je npr. američki znanstvenik De Fleur tvrdio da u današnjoj Americi ima manje nasilja nego u vrijeme naseljavanja, borbi između doseljenika i Indijanaca, u ratu između Sjevera i Juga... A to prijašnje nasilje sigurno nije bilo izazvano televizijom, jer je tada još nije bilo. Drugi je znanstvenik uzeo sebe za primjer i tvrdio da on od svoje mladosti gleda televiziju pa da zato nije postao nasilnik.⁸ Takvo zaključivanje može biti točno, ali nije nikakav znanstveni dokaz.

ZNANSTVENI PRISTUP

Za znanstveni pristup ovom problemu potrebno je poći od jasnih pojmova, definirati što je nasilje a onda empirijski promatrati ponašanje ljudi koji „konzumiraju” nasilje u masmedijima i onih koji to ne čine, usporediti podatke i protumačiti ih. Ne baš jednostavan posao – kao što će se još vidjeti.

Što je nasilje? Možemo govoriti o strukturalnom i osobnom nasilju.

Strukturalno nasilje očituje se u socijalnim nepravdama, u nejednakim odnosima među ljudima s obzirom na vlast ili životne šanse. Takvo je nasilje ugrađeno u društveni sistem te postoji i onda kad nije očit neki uzrok pa ni žrtve nisu svjesne da su izvrgnute nasilju. Ono postoji onda kad se na ljude utječe tako da je njihovo tjelesno i duševno ostvarenje manje nego li bi inače bilo moguće.⁹

Osobno se nasilje sastoji u fizičkom ili (i) psihičkom oštećivanju koje jedna osoba nanosi drugoj. Neki smatraju da kod toga odlučuje samo učinak radnje (da bi se ona mogla kvalificirati kao nasilna), dok su drugi mišljenja da se mora računati s nakanom koju je imao počinitelj. Ovisno o tim stavovima mijenja se i broj

⁷ HEYMANN, K., *Fernsehkrankheit bei Kindern*, u: „Psychologische Praxis” 33, 1962, str. 26. Citat prema: KUNCZIK: *Brutalität*, str. 21.

⁸ KUNCZIK, str. 18.

⁹ Usp. GALTUNG, J., *Frieden und Friedensforschung*, u: SENGHAAS, D.: *Kritische Friedensforschung*, Frankfurt/M 1971, str. 57; KUNCZIK, M., *Massenkommunikation*, Köln–Wien 1979, str. 193.

čina koje bi trebalo kvalificirati kao nasilne. S moralnog stanovišta svakako je važna nakana.

Kako strukturalno nasilje u masmedijima rijetko dolazi do izražaja, to se istraživanja uglavnom odnose na osobno nasilje. Također se istraživanja uglavnom koncentriraju na nasilje na televiziji, jer je ono tu najevidentnije, ali rezultati se mogu u velikoj mjeri primijeniti i na druge masmedije.

OZNAKE NASILJA NA TELEVIZIJI

1. Najčešći i najsilovitiji nosioci nasilja u televizijskim filmovima i serijama su muškarci srednjih godina. Žene kao protagonistice nasilja su vrlo rijetke. Svijet zabave je, dakle uglavnom muški svijet.

2. U scenama nasilja protagonosti su si međusobno nepoznati, jedan od drugoga udaljeniji... To znači da zapravo nije riječ o prizorima koji bi oponašali stvarne situacije u životu, nego o fiktivnim, izmišljenim situacijama. Jer u stvarnosti se nasilje obično događa među poznatim osobama, npr. među članovima obitelji, i rezultat je duljeg interakcijskog procesa.

3. Prikazivanje nasilja je izrazito nerealno. Nasilni čin može dovesti do smrti, ali se u većini slučajeva ne pokazuje trpljenje žrtve, krv i rane, nego samo mrtva osoba ili se činjenica smrti naznačuje samo okolnostima.

4. Nasilje se prikazuje kao djelotvorno sredstvo za postizanje određenih ciljeva ili rješavanje konflikata. Ako se negativni protagonist nasilja kažnjava, događa se to na kraju radnje pošto se prije toga prikazala efektivnost nasilja u brojnim sekvencama. Žrtve nasilja su redovito sporedne osobe s kojima se gledaoci jedva mogu identificirati, što znači da je njihov potencijalni utjecaj na gledaoce malen.

5. Nasilje ne primjenjuju samo negativne osobe nego jednako često i zastupnici reda i zakona (policajci i privatni detektivi), kako bi pomogli da se poštuje ili izvrši zakon. Oni se često stiliziraju do nekakvih nadljudi koji zastupaju zdravi i poštenu svijet u redovito pokvarenoj sredini.

6. Svjedoci koji se nađu kod nasilnih događaja ne pokušavaju posredovati, pomiriti ili pomoći, nego se drže pasivno.

Nasilje se u televizijskim filmovima i serijama pokazuje kao obično, svakodnevno, gotovo normalno ponašanje kojim se bez skrupula služe i moralno integralne osobe. Dobiva se dojam kao da se pomoću nasilja mogu postići dobri i pozitivni ciljevi. Pozitivne vrednote kao standard, moć, prestiž ili pravda ostvaruju se sredstvom koje se inače kvalificira kao društveno negativno.

Kod nasilnih čina koji se prikazuju na televiziji uglavnom nije riječ o nečemu što bi se moglo doživjeti u svakodnevnom životu. To su fiktivni, izmišljeni čini, prikazani uglavnom samo djelomično, imaju zadatak da stvore napetu radnju – ali posreduju moralno sumnjivu pretpostavku da se dobri ciljevi mogu postići lošim sredstvima.¹⁰

PITANJE DJELOTVORNOSTI

Trudeći se da odgovore na pitanje kako nasilje koje se prikazuje u masmedijima djeluje na primatelje, posebno na djecu, znanstvenici su postavili više znanstvenih teza od kojih su neke međusobno posve suprotne:

1. Teza habitualizacije: prema toj znanstvenoj postavci primalac koji je dugo i učestalo suočen s prikazivanjem nasilnog ponašanja u masmedijima s vremenom otkupljuje u svojoj osjetljivosti, priučava se na nasilje i prihvaća ga kao nešto normalno, svakodnevno. Taj trajni kontakt s fiktivnim nasiljem mijenja strukturu njegove osobnosti te on postaje: a) ravnodušan prema agresivnim činima među drugim osobama i b) raspoložen za primjenu nasilja kao sredstva rješavanja sukoba u svakodnevnom životu.

2. Teza stimulacije: Susretanje s nasiljem u masmedijima potiče agresivne nagone u primatelju i u značajnoj mjeri povećava njegovu sklonost prema primjeni nasilja.

3. Teza katarze: Ova postavka tvrdi posve protivno od prethodne: naime, da se gledanjem nasilja agresivni nagon u primatelju smanjuje. Agresivni potencijal se ispražnjuje u istoj mjeri

¹⁰ KUNCZIK, *Massenkommunikation*, str. 192–195.

kao da je primatelj sam izveo nasilni čin. Prema toj tezi gledanje nasilja imalo bi društveno-higijensko djelovanje jer smanjuje konfliktne naboje u pojedincima i skupinama.

4. Teza inhibicije: Podaci koje u svoju korist navode pristaše katarze mogu se tumačiti i u smislu inhibicije (zaustavljanja ili kočenja). Ako je dakle empirijsko istraživanje pokazalo da je npr. nakon gledanja nekog kaubojskog filma s mnogo nasilnih čina kod gledalaca nastupilo smanjenje sklonosti prema nasilju, onda se taj podatak može tumačiti – ovisno o teoretskoj psihološkoj pretpostavci – ili tako da je nastupila katarza (pražnjenje agresivnog naboja) ili da je došlo do kočenja agresivnosti zbog straha koji je gledanje nasilja proizvelo kod primatelja. Tu tezu danas nitko od znanstvenika ozbiljno ne zastupa, pa se njome nećemo više baviti. Napomenimo još samo da bi posljedice na području društvenog zakonodavstva u oba slučaja bile jednake: ako „konzumiranje” nasilja u masmedijima smanjuje sklonost nasilju u stvarnosti onda bi u filmovima i zabavnim serijama trebalo što više ubojstava i tučnjavi da društvo bude mirnije.

5. Slijedeća teza (valjda najraširenija) tvrdi da junaci filmova ili serija (jednako i romana ili stripova) služe gledaocima ili čitaocima, posebno djeci, kao modeli na kojima uče nasilno ponašanje tako da se s njima identificiraju i na sebi pokušavaju ostvariti njihove osobine. „Konzumiranje” nasilja u masmedijima povećava, dakle, agresivnost u stvarnosti.

6. Zastupnici posljednje teze primijećuju na to da djeca zaista često imitiraju junake iz filmova, ali da se to događa samo u igri, ukoliko su djeca zdrava i normalno poučena. Druge odgovorne institucije, obitelj, škole, Crkva, društvo prijatelja imaju daleko veći utjecaj na djecu te mogu lako kompenzirati eventualne kratkoročne negativne utjecaje masmedija. Masmediji dakle ne mogu utjecati na oblikovanje strukture osobnosti odgajnika.

Većina istraživanja kojima se nastojalo dokazati jednu ili drugu od ovih teza usredotočila su se na djecu i mlade jer su i prigovori uglavnom izražavali zabrinutost za mladu generaciju koja je izložena djelovanju masmedija. Jedan dio istraživanja obavljen je u Americi već pede-

setih i šezdesetih godina. Sedamdesetih godina obavljena su istraživanja u Njemačkoj i Velikoj Britaniji i nekim drugim evropskim zemljama.

U nastavku ćemo se kratko osvrnuti na najvažnije od ovih postavki.

OTKUPLJENJE OSJETLJIVOSTI I PRIVIKAVANJE

Teza o habitualizaciji polazi od činjenice, koju više nitko ne osporava, da gledanje jednog filma nasilnog sadržaja ne može utjecati na duševni profil mladog gledaoca. Ima istina ponekad kratkoročnih učinaka kod djece, npr. nemirnog sna, straha i slično. No ustanovljeno je da se dijete može više uzбудiti gledajući neku scenu koja se ne bi mogla označiti kao nasilna, npr. obična verbalna svađa među bračnim drugovima – jer mu je ona doživljajno bliže, nego npr. gledajući neku izrazito nasilnu scenu, kao npr. pucnjavu među kaubojima, jer je takvo nešto daleko od njegova stvarnog životnog iskustva.

Teza tvrdi da kao kumulativna posljedica učestalog gledanja nasilja u filmovima i drugim emisijama nastupa privikavanje i osjećajno otupljenje. Kritičari ove teze ne niječu činjenicu da uzastopno i često gledanje fiktivnog nasilja smanjuje osjećajne reakcije na odgovarajuće scene do otupljenja – ali samo na filmu i televiziji. Ničim nije dokazano da gledaoci fiktivnog nasilja otupljuju na nasilje u stvarnosti. Kad bi gledalac već često viđene scene nasilja svaki put iznova doživljavao uz jednako emocionalno uzbuđenje, ne bi to jednostavno mogao izdržati. Mora se prilagoditi. Kad se ne bi prilagodio značilo bi da nije zdrav, da ne zna razlikovati fiktivne scene na filmu od stvarnog života.

Zastupnici ove teze nisu dokazali da su gledaoci fiktivnog nasilja postali bezosjećajni za nasilje u stvarnosti.

ŠIRENJE ATMOSFERE STRAHA?

U vezi s postavkom habitualizacije postoji i teza tzv. emocionalizacije, koja tvrdi da je kumulativni učinak mnogog gledanja nasilja u kriminalnim filmovima i serijama povećanje straha

kod gledalaca. „Pošto padne mrak ljudi se više ne usude na ulicu. Ne posjećuju više društvene priredbe, ni prijatelje, rođake i znance. Širi se opće nepovjerenje. Povećava se socijalna dezintegracija...”¹¹ Tvrdi se nadalje da npr. u Americi imućniji ljudi sele iz velikih gradova u mala mjesta, jer su zastrašeni kriminalom u gradovima koji se prikazuje na televiziji. Stvara se – tvrde neki – posebna vrst ljudi, modernih televizijskih pustinjaka (homunculus televisionis) koji sve svoje slobodno vrijeme provode još samo uz televiziju. No sve te tvrdnje nisu dokazane empirijskim podacima, nego su rezultat anallize sadržaja televizijskih emisija i razmišljanja o mogućim posljedicama. Empirijska istraživanja pokazala su da je odnos uzroka i posljedica obratan, naime, da strašljiviji ljudi rado gledaju filmove s agresivnim sadržajima, da ljudi koji su skloni pasivnosti više gledaju televiziju nego aktivni ljudi. A američki bogataši imaju puno ozbiljnijih razloga za seljenje u mala mjesta (bijeg od buke i smoga, bijeg od s t v a r n o g) a ne od televizijskog kriminala.

FRUSTRACIJE I AGRESIVNOST

Slijedeće dvije hipoteze, stimulacija i katarza, temelje se na psihološkoj teoriji prema kojoj je agresija uvijek posljedica frustracije.¹² Čovjek je frustriran kad u nečemu nije uspio, bilo na osobnom planu (nije zadovoljio neki nagon ili nije postigao neki cilj...) bilo na društvenom planu (kad nije prihvaćen od svoje okoline...). Agresivnost je jedna od mogućih reakcija na frustraciju.

Različite empirijske studije vrlo su jasno pokazale vezu koja postoji između frustracije primatelja i agresivnosti u sadržajima što ih nude masmediji. Tako je ustanovljeno da se među djecom koja vole često gledati nasilne sadržaje nalazi natprosječno mnogo takve koja u stvarnom životu nisu dovoljno integrirana, koja nemaju prijatelja, trpe od kakvog kompleksa i slično – koja su dakle frustrirana. Gledanjem televizije ta djeca bježe iz realnog svijeta. Primijećeno je osim toga da frustrirana djeca bolje pamte nasilne dijelove filmova od druge djece. Isto tako su istraživanja pokazala da se djeca to više posvećuju masmedijima što su u dubljem

više posvećuju masmedijima što su u dubljem sukobu sa svojim roditeljima.¹³ No u odgovoru na pitanje kako to bavljenje masmedijima, posebno gledanje nasilja na televiziji djeluje na djecu stručnjaci se razilaze: jedni tvrde da ono stimulira agresivno ponašanje u stvarnosti a drugi da ga reducira.

STIMULACIJA?

Od brojnih pokusa kojima se pokušalo dokazati tezu stimulacije prikazati ćemo kratko onaj koji su proveli njemački znanstvenici Kelmer i Stein.¹⁴ Oni su u okviru tzv. igre uloga proveli pokus s 320 mladića od 13 do 16 godina. Za vrijeme „čekanja” na početak igre ispitanici su pogledali grubu sekvencu iz jednog western-filma. Zatim im je bilo rečeno da su oni sad članovi bande koja je otela čovjeka. Voditelji pokusa dali su onda svakome od mladića u ruke pištolj sa slijepim mecima i poslali ih pojedinačno u prostoriju u kojoj se oteti upravo oslobodio svoga poveza i pokušava pobjeći. Mladić je mogao otetoga pustiti ili spriječiti u bijegu. U istu su situaciju dovedeni i mladići koji su prije toga gledali filmsku sekvencu bez nasilnog sadržaja. Kod pokusa se razlikovalo „opravdano” nasilje koje primijenjuje onaj koji pokušava pobjeći i „neopravdano” nasilje koje primijenjuju otmičari.

Pokazalo se da gledanje nasilnog sadržaja u filmu nije utjecalo na primjenu „neopravdanog” nasilja. U prosjeku su se oni koji su gledali nasilni sadržaj ponašali jednako kao i oni koji nisu gledali. No kod otetih je bilo drugačije. Oni koji su prije toga gledali nasilni sadržaj bili su spremniji za svoju obranu primijeniti opravdano nasilje.

¹¹ SCHNEIDER, H. J., *Kriminalitätsdarstellung im Fernsehen und kriminelle Wirklichkeit*, Opladen 1977, str. 131. i dalje; KUNCZIK, *Brutalität*, str. 38.

¹² DOLLARD, J., DOOB, L. W., MILLER, N. E., MOWRER, O. H., SEARS, R. S., *Frustration und Aggression*, Weinheim, Basel ⁵1973, str. 9.

¹³ Maletzke, str. 140–141.

¹⁴ KELMER, O., STEIN, A., *Fernsehen: Aggressionsschule der Nation? Die Entlarvung eines Mytos*. Bochum 1975; KUNCZIK (*Brutalität*, str. 44–47) smatra da je ovaj eksperiment metodološki najpravi- nije proveden.

Pokus je dakle pokazao da se gledaoci u stvarnosti ponašaju u skladu sa stečenim moralnim normama, a ne onako kako im sugerira sadržaj ponuđen od masmedija. Što se tiče povećane sklonosti za primjenu opravdanog nasilja u obrani treba reći da je to kratkoročni efekt, neposredno nakon gledanja filma, te se iz njega ne može zaključiti da bi učestalo gledanje promijenilo strukturu osobnosti primaoca i u širim društvenim razmjerima dovelo do općeg porasta agresivnog ponašanja. To je ujedno i glavni prigovor, uz značajne metodološke nedostatke, dokazivanju ove teze pomoću podataka dobivenih u eksperimentima.

SMANJENJE AGRESIVNOSTI PRAŽNENJEM?

Teza prema kojoj bi primalac kod gledanja nasilnih scena doživljavao katarzu temelji se na Aristotelovu tumačenju djelovanja starih grčkih tragedija. Po njegovu mišljenju se u gledaocu bude osjećaji sućuti i straha, on ih izražava i na taj se način njegova nutrina prazni ili čisti od tih osjećaja. Takvo homeopatsko liječenje afekata (katarza) ugodno čisti i olakšava ljudsku ćud te pruža bezopasnu radost.

U moderno vrijeme teza je oživljena i razvijena u okviru psihološke teorije o frustraciji kao uzroku agresivnosti. Njezini zastupnici smatraju da gledanje fiktivnog nasilja na filmu ili televiziji uzrokuje ispražnjenje agresivnog naboja u gledaocu te on nema potrebe svoju agresivnost iskaliti na nekom objektu ili osobi. No, kod toga se pretpostavlja da gledanje fiktivnog nasilja ima istu doživljajnu vrijednost kao i vlastito izvođenje nasilnog čina.

Ova je teza inače vrlo popularna s jedne strane zato što se lako dovodi u vezu s koncepcijom agresivnosti kako je zastupaju Freud i Konrad Lorenz¹⁵ a s druge strane zato što služi za opravdanje ekonomskih interesa vezanih za reklame na televiziji, koje su naročito u predvećernjem programu uokvirene atraktivnim emisijama s mnogo nasilnog sadržaja. No zagovornici teze već tu dolaze u proturječnost: s jedne strane misle da reklama ima toliko djelovanje na kupce da će oni kupovati kako im televizija sugerira, a s druge strane tvrde da će

nasilje djelovati upravo suprotno.

Osim toga, kad bi zastupnici teze bili dosljedni morali bi tvrditi da scene koje u televizijskim emisijama prikazuju seks djeluju također reduktivno, tj. da kod gledalaca smanjuju potrebu i želju za seksom. No, to nitko ne može tvrditi.

Pristaše Freudova psihološkog smjera smatraju da u čovjeku postoje dubinski instinkti za nasiljem koje društvene norme nemilosrdno potiskuju. Na taj se način stvara u čovjekovoj podsvijesti opasan naboj koji prouzrokuje frustracije i duševne muke. Kad čovjek gleda agresivne čine u filmu ili na televiziji, kod njega se pokreće mašta te on zajedno s filmskim nasilnikom u mašti izvodi te čine. Tako se opasni naboj odvodi na bezopasno područje, čovjekova nutrina se prazni od agresivnog naboja a čovjek nema osjećaja krivnje jer nasilje nije stvarno izveo. Zbog toga zastupnici ove teze misle da je nasilje na televiziji zapravo korisno.

Teza se zastupa u više varijanti, pa jedni tvrde da svaka vrst nasilja u fantaziji proizvodi katarzu, drugi misle da do nje dolazi samo onda kad je gledalac i sam agresivno raspoložen. Konačno treća varijanta smatra da se agresivni naboj u gledaocu reducira samo onda kad se nasilje prikazuje realistično i iscrpno, kad se vide boli, ozljede i muka žrtve, dakle, što krvoločnije to bolje. Jedna posebna varijanta zastupa mišljenje da gledanje nasilja spoznajno podupire ljudsku sposobnost kontroliranja vlastitih agresivnih nagona.

Brojni eksperimenti koji su provedeni da bi dokazali ovu tezu ne mogu uglavnom izdržati znanstvenu kritiku, već zbog prije navedenih proturječnosti. No čini se da ovu tezu i nije moguće dokazati eksperimentalnim podacima. Oni nama mogu pokazati da je kod ispitanika nakon gledanja nekog nasilnog filma smanjena volja ili sklonost agresivnom ponašanju. Da li se

---

¹⁵ Freud u svojim kasnijim djelima shvaća agresivnost kao samostalan nagon koji se ne može svesti na nešto drugo te je osnovni sastavni dio ljudske dinamike. Maletzke, str. 140. Prema K. Lorenzu „agresivnost je nagon za borbom uperen protiv pripadnika iste biološke vrste”, služi za održanje vrste i sastavni je dio ljudske prirode. K. LORENZ, *Das sogenannte Böse*, Wien 1963, str. VII i dr.

to dogodilo zbog katarze ili nekog drugog razloga (npr. straha od posljedica nasilja)? Na to pitanje znanstvenici odgovaraju u skladu s teoretskim pretpostavkama s kojima pristupaju tumačenju.

I konačno, eksperimenti i kratkoročna ispitivanja ne mogu odgovoriti na pitanje da li gledanje nasilja proizvodi dugoročno kumulativne efekte u smislu promjene strukture osobnosti.

DA LI SE NASILNO PONAŠANJE UČI?

Posljednja teza kojom se još kratko želimo pozabaviti polazi od psihološke teorije prema kojoj agresivnost nije prirodni nagon, nego način ponašanja koji djeca u svom razvojnem procesu uče kao i svaku drugu vrst ponašanja. Ta se teza često može čuti i u svakodnevnim komentarima o porastu omladinske delikvencije kad ljudi kažu: „Mladi se ponašaju onako kako to svakodnevno vide na televiziji...”

U prilog toj tezi uvelike govori činjenica da je zaista bilo dosta slučajeva u kojima su omladinski delikventi ili stariji kriminalci izveli kriminalna djela prema uzorima koje su vidjeli u filmovima, barem su to tako prikazivali kasnije u obrani. No mora se reći da su to bili tipovi inače skloni kriminalu, pa bi oni vjerojatno počinili kriminal na drugi način, možda ne tako uspješno...

No glavno je pitanje kakav učinak ima nasilje s malog ekrana kod djece koja počinju gledati takve scene od rane mladosti? Da bi odgovorili na to pitanje skupina je znanstvenika u Americi poduzela seriju eksperimenata s malom djecom od 4 do 6 godina.¹⁶ Pošlo se od pretpostavke da djeca obično ne nasljeđuju nasilno ponašanje koje vide na televiziji samo zato jer nemaju pri ruci odgovarajuće oružje. Kad bi imala pri ruci pištolje, noževe, udarače i drugo, sigurno bi nasljeđovala zločince s filmova. Ovakvo modeli ponašanja koje djeca vide ostaju latentni u njihovu pamćenju i samo je pitanje vremena kad će se aktivirati.

U jednom od eksperimenata voditelji su djeci htjeli pružiti uzor koji ona mogu nasljedovati. Zato su im najprije pokazali film u kojem je odrasli muškarac grubo postupao s plastičnom

„bob”-lutkom: sjedao je na nju, udario je nogama, rukama, drvenim čekićem, bacao je u zrak itd. Zatim su djecu naljutili (frustrirali) time što su joj uskratili obećanu igru, a onda su je doveli u situaciju koja je bila identična s onom na prije prikazanom filmu: djeca su se po miloj volji mogla igrati s plastičnom „bobo”-lutkom. Pokazalo se da su djeca zaista nasljeđovala ponašanje koje su vidjela na filmu.

No pokus ima nekoliko nedostataka koji umanjuju vrijednost njegovih rezultata: Djeca su dovedena u nepoznatu okolinu, psihološki laboratorij, a u nepoznatoj okolini i odrasli su skloni oponašati vladanje drugih. Djeci je osim toga ponuđen uzor ponašanje odraslog čovjeka, a nije im rečeno da je to ponašanje loše, pa su djeca lako mogla pretpostaviti da se radi o ispravnom ponašanju. Ta „bobo”-lutka tako je konstruirana da se uvijek postavi na noge, što god se s njom napravilo, pa upravo izaziva agresivno ponašanje. Konačno, ako su se djeca agresivno ponašala prema lutki to još ne znači da bi se jednako ponašala prema drugoj djeci. Može se dakle reći da su se djeca igrala, a stručnjaci su njihovo ponašanje tumačili kao opasnost za budućnost naše civilizacije – svakako pretjerano.

Za te kao i za druge slične eksperimente vrijedi ono što je već rečeno da pokazuju kratkoročne efekte u umjetnoj okolini laboratorija i ne dopuštaju zaključke o dugoročnim kumulativnim učincima učestalog „konzuma” televizijskog nasilja u stvarnom životu.

DUGOROČNA ISTRAŽIVANJA

Upravo zbog toga se u posljednje vrijeme istraživanja usredotočuju na dugoročna ispitivanja veze koja postoji između gledanja televizijskog nasilja i nasilnog ponašanja u stvarnosti. Tako je u Americi provedena panel-studija kojoj je obuhvaćeno vrijeme od 10 godina.¹⁷

¹⁶ A. Bandura, A. Ross, S. A. Ross, R. H. Walters vršili su eksperimente u Americi šezdesetih godina. Rezultati tih pokusa najčešće se navode kao dokazi za tezu prema kojoj se agresivnost uči kao i druge vrste ponašanja. KUNCZIK, *Brutalität*, str. 64–70, 109.

¹⁷ ERON, L. D., HEUSMANN, L. R., LEFKO-

Ispitivan je stupanj preferencije za nasilne sadržaje i agresivno ponašanje kod skupine od 800 djece od 8–9 godina, a 427 od njih uspjelo je znanstvenicima obuhvatiti jednim istraživanjem deset godina kasnije, dakle u dobi od 19 godina. Kod mladića je ustanovljena korelacija između preferencije za nasilne sadržaje u starosti od osam godina i veće agresivnosti u starosti od 19 godina. No kako kod djevojaka nije dokazana nikakva veza između jednog i drugog i kako nisu uzeti drugi mogući utjecaji na odgojni razvoj, i ta studija malo dokazuje.

Sedamdesetih godina provedena su brojna istraživanja u raznim zemljama, posebno u Evropi. Kod toga se postupalo na različite načine: ispitivalo se samu mladež, roditelje, učitelje, stručnjake, pokušalo se ustanoviti vezu između preferiranja nasilnih sadržaja u masmedijima, vremena koje mladi provode zabavljajući se tim sadržajima i uopće masmedijima, nasilnog ponašanja u stvarnom životu i konačno teoretskog stava koji mladi imaju kad je riječ o rješavanju konflikata nasiljem. Neka su istraživanja pokazala da među tim stvarima ne postoji veza, druga su pokazala da postoji korelacija, što može značiti da oni koji su inače skloni nasilju radije gledaju nasilne sadržaje. No dosad još nije uspjelo znanstveno validno dokazati da bi gledanje nasilja na televiziji ili u filmovima bilo uzrokom stvarnog nasilnog ponašanja, da bi mijenjalo strukturu osobe u smjeru veće agresivnosti.

Nijedna od prije navedenih teza nije dokazana tako da bi se mogla uzeti kao opće valjano rješenje. To ne znači da u budućnosti takvi dokazi neće uspjeti. No bit će vrlo teško jer su istraživanja komplicirana i skupa, a znanstvenici su uvijek pod vremenskim pritiskom da moraju što prije donijeti neke rezultate jer to traže naručitelji istraživanja, većinom državne ustanove, ministarstva zadužena za odgoj mladeži ili javni red...

VJEROJATNI UČINCI

Za slijedeće učinke može se pretpostaviti da su vjerojatni, posebno jer su u skladu s drugim rezultatima istraživanja djelotvornosti masmedija:

1. Kod patoloških, kriminalu sklonih ljudi može trajno gledanje nasilja uzrokovati određenu stabilizaciju ili čak pojačanje postojećih sklonosti.

2. Kod posve izoliranih mladića ili djevojaka koji ne bi bili podvrgnuti nikakvim kompenzacijskim utjecajima roditelja, odgojitelja i ostale okoline, moglo bi gledanje nasilja utjecati na oblikovanje osobnosti.

3. Kod djevojaka koje su gledale mnogo obiteljskih drama, s mnogo agresivnih scena primijećeno je da imaju negativniji stav prema braku, nego one koje to nisu gledale.¹⁸

4. Moguće je da pojedini kriminalci dobiju ideju ili model za izvođenje svojih kriminalnih čina, da studirajući pogreške filmskih kriminalaca nastoje perfekcionirati svoja zlodjela. Čini se da su takvi slučajevi vrlo rijetki.

5. Najveću opasnost predstavljaju zapravo okolnosti u kojima se nasilje prikazuje. Mnoge radnje filmova ili tipičnih zabavnih serija događaju se među bogatašima koji su postali bogati i postigli društveni status upravo zahvaljujući uspješnoj primjeni nasilja. Time se propagira ideologija uspjeha pod svaku cijenu. Stvara se dojam da je u društvu vrijedan onaj koji ima novaca, koji je bogat. Kod siromašnijih ljudi to može izazvati osjećaj zapostavljenosti, deprivacije ako se nastojanja vrijednim pokazuje luksuz do kojega prosječan čovjek ne može doći. Na taj način televizija postaje izvor frustracija. Kod gledalaca se podiže razina onoga što bi željeli imati a ne mogu. To može izazvati nasilje i zločin.

6. Kod djece mogu nastupiti kratkoročne smetnje, npr. strah ili loše spavanje. No do takvih smetnji može doći i zbog drugih sadržaja, ne samo zbog nasilja. Zato je važno da uz manju djecu dok gledaju televiziju bude koja odrasla osoba, najbolje koji od roditelja, kako bi otклонila takvu opasnost.

7. Djeca ponekad, ili često, imitiraju ponaša-

WITZ, M. M., WALDER, L. O., *Does television violence cause aggression?*, u: „American Psychologist”, 27, 1972; KUNCZIK, *Brutalität*, str. 79–84.

¹⁸ MACCOBY, E. E., *Die Wirkung des Fernsehens auf Kinder*, u: SCHRAMM, W., *Grundfragen der Kommunikationsforschung*, München ⁵1973, str. 151.

nje koje vide na televiziji. To se događa u igri i tome ne bi trebalo pridavati veliko značenje. Ne bi valjalo zaboraviti da su se djeca igrala „tata i žandara“ davno prije nego je postojala televizija ili film. Tu je potreban odgoj kao i na svim drugim područjima, djeci treba objasniti što je dobro, a što zlo i zašto...

NIJE DOBRO NASILJE, ALI NI CENZURA

Zbog navedenih razloga sigurno se ne bi moglo reći da nasilje u filmovima, na televiziji i drugim masmedijima ima neku baš pozitivnu funkciju, kao što bi to htjeli zastupnici teze o katarzi. Pogotovo ne ako nasilja ima previše i ako se njime žele postići ekonomski efekti pod svaku cijenu...

No, niti zahtjev za cenzurom koja bi iz programa uklonila svako nasilje ne može se podržati. Gdje bi bio kraj zabranama? Ne bi li konačno bila zabranjena i Biblija i njezino prikazivanje audiovizualnim sredstvima? Slika svijeta bez nasilja ne bi, na žalost, bila slika našeg realnog svijeta u kojem živimo.

Njemački autor Kunczik upozorava da su se u Njemačkoj masovno proizvodili najmiroljubiviji filmovi, najbezazlenije i sladunjave melodrame upravo u vrijeme kad je u društvenoj stvarnosti upravo bjesnilo nasilje i nepravda – za vrijeme nacističkog režima.

Treba konačno naglasiti da je većina programa ipak bez nasilja. No i u filmovima koji inače sadrže nasilne čine ima i pozitivnih primjera ljubavi, dobrote, poštivosti, borbe za pravdu koji kompenziraju negativne primjere nasilja. Pa i činjenica koja gotovo uvijek dolazi do izražaja u filmovima – da se zločin i nepravedno nasilje konačno kažnjava, ima kompenzirajući učinak. Literatura o toj problematici u posljednje vrijeme sve više naglašava da ne bi trebalo toliko gledati samo moguće loše posljedice koje bi televizija i drugi masmediji mogli imati, nego vidjeti i ono što je dobro i nastojati da to dobro prevlada.¹⁹

PRAKTIČNE POSLJEDICE

Jasno je da su pravi uzroci nasilnog ponašanja mladih izvan masmedija. Masmediji su samo

više ili manje vjeran odraz društva i svijeta u kojem živimo. Kao faktori koji utječu na formaciju i ponašanje mladih mnogo su važnije druge institucije, u prvom redu obitelj. Psihologija je dosad – čini se dosta uvjerljivo – dokazala da o psihičkom zdravlju djeteta, pa prema tome i o tome da li će njegova agresivnost biti u granicama normalnosti, odlučuje odgoj u prvim godinama života.²⁰ Do krivog razvoja dolazi onda ako roditelji ne prihvaćaju svoje dijete, ako ono osjeća nedostatak ljubavi, ako ga pretjeranom brigom nastoje učiniti ovisnim o sebi, ne dopuštaju mu potrebnu mjeru slobode i samostalnosti, ako ga kasnije prepuštaju samome sebi ili ulici, itd. No ako je to prvo razdoblje života prošlo sretno, tada će dijete steći pravilan odnos prema svojoj okolini, povjerenje na kojem se mogu graditi normalni međuljudski odnosi i u tim će se odnosima, prvotno prema roditeljima, oblikovati i sistem vrednota te će se kompenzirati loši utjecaji, pa tako i mogući loši utjecaji masmedija.

Čini se da bi Crkva stoga trebala u domeni svoga utjecaja usredotočiti svoja nastojanja prema tome da pomogne mladim obiteljima (već pripremom mladih na brak) u odgoju djece posebno u tim prvim godinama života.

Vjeroučitelji će se često doživjeti da se roditelji tuže kako su im djeca „luda za televizijom“, kako ih ne mogu otkinuti od malog ekrana. Valjalo bi ih upozoriti da to što se dijete povlači pred televizor može značiti da ima problema, da možda osjeća kako ga roditelji ili druga okolina dovoljno ne prihvaća, možda nema prijatelja ili doživljava neuspjeh u školi. Rješenje neće biti u tome da mu roditelji jednostavno zabrane gledanje televizije, jer to bi moglo samo povećati već postojeće (možda latentne) konflikte. Roditelji tada moraju djetetu posvetiti više pažnje, uzeti si vremena za njega, razgovarati s njima, ako je manje – igrati se, pa i zajednički gledati televiziju, nastojati ga uvući u druge aktivnosti, omogućiti mu igru s drugom djecom, pomoći mu u rješavanju školskih pro-

¹⁹ RONNEBERGER, F. (rec.), *Publizistik*, 3, 1981, str. 455.

²⁰ Usp. RINGEL, E., *Da odbaciš život?* Zagreb 1983, str. 16.

blema, ohrabriti ga, dati podršku... Roditelji bi osim toga morali biti u stanju djetetu što ranije objasniti da ono što se prikazuje u filmovima nije stvarnost, nego gluma – iako može biti slika stvarnosti, da život nije uvijek onakav kakvim ga prikazuje svijet zabave. Da u životu ne pobjeđuje uvijek onaj koji je pošten, premda je poštenje jedino pravi put... Da materijalna dobra nisu najvredniji cilj za kojim u životu valja težiti, da ima važnijih i vrednijih stvari koje

mogu doprinijeti njihovoj sreći. Konačno, da nasilje nije ispravan način rješavanja sukoba među ljudima...

Masmediji daju uvijek dovoljno prigode da roditelji s djecom razgovaraju o temama koje su usko povezane s vjerom. A vjeroučitelji bi trebali iskoristiti barem pokoju priliku da s kršćanskog vjerskog stanovišta rasprave s vjeroučenicima teme koje nameću masmediji. Nasilje je sigurno jedna od aktualnijih tema danas.